

СУТРИ ПРАДЖНЯПАРАМІТИ

СЕРЦЕ ПОЗАМЕЖНОЇ МУДРОСТІ *та*
ДІАМАНТОВЕ ЛЕЗО ПОЗАМЕЖНОЇ МУДРОСТІ

DHARMA EBOOKS

СУТРИ ПРАДЖНЯПАРАМИТИ

СЕРЦЕ ПОЗАМЕЖНОЇ МУДРОСТІ *та*
ДІАМАНТОВЕ ЛЕЗО ПОЗАМЕЖНОЇ МУДРОСТІ

DHARMA EBOOKS

СУТРИ ПРАДЖНЯПАРАМІТИ

СЕРЦЕ ПОЗАМЕЖНОЇ МУДРОСТІ
ТА
ДІАМАНТОВЕ ЛЕЗО ПОЗАМЕЖНОЇ МУДРОСТІ

DHARMA EBOOKS

Сутри Праджняпараміти “Серце позамежної мудрості” (Бгагаваті-праджняпараміта-грідая (санскр. *bhagavatī-prajñāpāramitā-hṛdaya*, тиб. *bcom ldan ‘das ma shes rab kyi pha rol tu phyin pa’i snying po*) та “Діамантове лезо позамежної мудрості” (Ваджрачchedіка-праджняпараміта (санскр. *ārya-vajracchedikā-nāmaprajñāpāramitā-mahāyāna-sūtra*, тиб. *‘phags pa shes rab kyi pha rol tu phyin pa rdo rje gcod pa zhes bya ba theg pa chen po’i mdo*)).

Переклад Марії Васильєвої.

Під редакцією Ігоря Родюка.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА ПЕРЕКЛАДАЧА

СЕРЦЕ ПОЗАМЕЖНОЇ МУДРОСТІ

ДІАМАНТОВЕ ЛЕЗО ПОЗАМЕЖНОЇ МУДРОСТІ

ПРИМІТКА ЩОДО ТРАНСЛІТЕРАЦІЇ САНСКРИТУ

ПЕРЕДМОВА ПЕРЕКЛАДАЧА

Цей український переклад сутр Праджняпараміти ^[1] “Серце позамежної мудрості” Бгагаваті-праджняпараміта-грідая (санскр. *bhagavatī-prajñāpāramitā-hṛdaya*, тиб. *bcom ldan ‘das ma shes rab kyī pha rol tu phyin pa’i snying po*) та “Діамантове лезо позамежної мудрості” Ваджрачchedіка-праджняпараміта (санскр. *ārya-vajracchedikā-nāmaprajñāpāramitā-mahāyāna-sūtra*, тиб. *‘phags pa shes rab kyī pha rol tu phyin pa rdo rje gcod pa zhes bya ba theg pa chen po’i mdo*) народився від натхненного дотику вчення, дарованого Дзонгсаром Джам'янгом Кх'єнце Норбу Рінпоче в місті Києві в травні 2013 року й був присвячений процвітанню активності цього досконалого майстра. Завдяки зібраним пожертвам, влітку 2014 року переклад було надруковано й безкоштовно розповсюджено, а в квітні 2018 року підготовлено цю нову редакцію для електронного видання.

Обидві сутри належать до коротких сутр Праджняпараміти, що викладають вчення про пізнання порожнечі, шуньяти (санскр. *śūnyatā*) ^[2], та мудрості, праджні (санскр. *prajñā*), і є одними з найчтимиших текстів буддизму Магаяни. Вони були записані в Давній Індії близько III ст. н.е. мовою санскриту й вчать суті філософського погляду буддизму Магаяни ^[3] – єдності порожнечі та милосердя (санскр. *karuṇā*). У буддійському вченні часто згадують про те, що порожнеча є серцем Магаяни, в той час як серцем порожнечі є милосердя. Згідно з вченням Будди, милосердя, наче вода, лагодить ментальну твердість і нігілістичне чіпляння за порожнечу, що робить ум гнучким і податним до пізнання мудрості за межами будь-яких концепцій.

Найбільш раннім знайденим манускриптом сутри “Серця позамежної мудрості” є рукопис на пальмовому листі, що зберігається в монастирі Хорюдзі в містечку Ікаруга в Японії. Він датується 609 р. Збереглося кілька давніх перекладів сутри китайською мовою. Серед

них переклад майстра на ім'я Хюен Цанг (Xuanzang) (~602-664) вважається зразковим для всіх традицій, що використовують для літургії китайську мову. З цього китайського перекладу постали багато перекладів японською, корейською та в'єтнамською мовами. Текст “Сутри серця” також перекладено безліччю інших мов світу. Напевно це є найвідоміший текст буддизму Магаяни.

Зі санскриту тибетською мовою “Сутру серця” вперше переклали індійський пандіта Вімаламітра (санскр. *Vimalamitra*) та тибетський перекладач Рінчен Де (тиб. *Rin chen sde*) у IX ст. Тексти сутри в тибетських канонічних зібраннях, канг'юрах (тиб. *bka' 'gyur*), суттєво відрізняються. Цей український переклад засновано на тексті сутри у Канг'юрі Дерге (тиб. *sde dge'i bka' 'gyur*)^[4], що вважається найбільш упорядкованим і через це є найуживанішим у тибетських монастирях та традиційних освітніх закладах.

Український переклад тексту сутри доповнено рядками зі “Славлення Праджняпараміти” (санскр. *prajñāpāramitā-stotra*, тиб. *shes rab kyi pha rol tu phyin pa'i bstod pa*)^[5], що було складене одним з найвидатніших давньоіндійських майстрів на ім'я Нагарджуна (санскр. *Nāgārjuna*) (~150-250 н.е.), який згідно з традицією Магаяни, власне й відкрив вчення Праджняпараміти. Послідовники Магаяни вважають, що ці вчення дарував сам Будда Шак'ямуні на горі Вершина Грифів біля міста Раджагріга на півночі Давньої Індії у V ст. до н.е., але потім вони були сховані у світі змієподібних істот, нагів (санскр. *nāga*), поки через сім століть по тому не настав час поширити їх у світі людей, що й здійснив у II ст. н.е. Нагарджуна.

Наприкінці сутри додані рядки побажання блага з “Садгани сутри серця” (санскр. *prajñāpāramitā-hṛdaya-sādhana*, тиб. *shes rab kyi pha rol tu phyin pa'i sgrub thabs*)^[6], складені майстром Нагарджуною. Ці рядки, згідно з тибетською традицією, зазвичай проголошуються після

читання “Сутри серця”, а відтак можуть стати в нагоді тим, хто бажає долучити “Сутру серця” до своєї буддійської практики.

Найбільш ранніми відомими рукописами сутри “Діамантове лезо позамежної мудрості” є манускрипти VI—VII ст. з так званої Великої Гандгари, знайдені у Гілгіті, що знаходиться на тій території Кашміру, яка з 1949 року перебуває у складі Пакистану. Збереглося сім перекладів сутри китайською мовою, найвідомішим з яких є датований 402 р. переклад Кумарадживи (санскр. *Kumārajīva*) [7]. Перший англійський переклад сутри зі санскриту був здійснений 1894 року Максом Мюллером (*Max Müller*). У 1989 році з’явився новий критичний переклад сутри Грегорі Шопена [8], а в 2006 році – один з найсучасніших перекладів Пола Гаррісона та Шого Ватанабе [9] на основі названих гілгітських рукописів. Вважається, що зі санскриту тибетською мовою сутру “Діамантове лезо позамежної мудрості” вперше переклав індійський пандіта Шілендрабодгі (санскр. *Śīlendrabodhi*) та тибетський перекладач Єше Де (тиб. *Ye shes sde*) у IX ст.

Для друкованого видання 2014 року, сутру було перекладено з санскритської редакції та її перекладу Пола Гаррісона та Шого Ватанабе [10]. Під час підготовки цього електронного видання, перед перекладачем постало питання про доцільність нового перекладу сутри виключно з тибетської мови, щоби привести переклади обох сутр до спільного тибетського знаменника. Проте після аналізу текстів сутри в Канг’юрі Дерге [11] та в редакції й перекладі Пола Гаррісона та Шого Ватанабе [12], було вирішено зберегти й відредагувати початковий переклад, що засновується на зазначеній санскритській версії.

На нашу думку, обидві версії сутри безперечно є вартими перекладу. Тибетський текст не відрізняється від санскритського за змістом, а лише за формою. Вибір на користь санскритської редакції обумовлюється виключно тим, що ця версія на кілька століть давніша

за тибетський переклад, санскритський архетип якої втрачено. Хоча два санскритські манускрипти, з якими працювали Пол Гаррісон та Шого Ватанабе, є неповними, через що авторам редакції довелося доповнити її тибетським текстом сутри у Канг'юрі Дерге, все ж ця версія є переважно санскритською. Віддавши їй перевагу, перекладач прагне встановити зв'язок між санскритською та українською буддійськими мовними традиціями й відповідає за всі можливі недоліки цього вибору.

Перекладач висловлює щирю подяку Ігорю Родюку, редактору цього електронного видання, за дбайливе й лагідне ставлення до плетива слів, вимірів і смислів цього непростого тексту, Олександрю Савицькому за слушні зауваження й виправлення та Беаті Стенпень (Beata Stępień) за чудовий електронний дизайн. Також наша вдячність доктору Маттіа Сальвіні (Mattia Salvini) за допомогу в опрацюванні санскритського тексту, Ярославу Литовченку за плідну співпрацю над першим друкованим виданням та всім українцям, що його підтримали. Хай ця праця сприяє поширенню в Україні вчення Будди, що розсіює пітьму невідання, наче спалах блискавки!

---

1. Праджняпараміта (санскр. *prajñāpāramitā*) – “поза межна мудрість”, “досконалість мудрості”, вчення Великої Колісниці, Магаяни (санскр. *mahāyāna*), про пізнання порожнечі (санскр. *śūnyatā*) та мудрості (санскр. *prajñā*), що виходить за межі уявлень про суб'єкт, об'єкт та дію. (Тут і далі примітки перекладача).

2. Шуньята (санскр. *śūnyatā*) – порожнеча. Поняття не має нігілістичного сенсу заперечення існування явищ, а означає лише, що вони позбавлені незалежного існування. Шуньяту визначають як повноту й безмежний потенціал для проявлення будь-якої форми (санскр. *rūpa*).

3. Магаяна (санскр. *mahāyāna*) – Велика Колісниця, ідеалом якої є досягнення пробудження (санскр. *bodhi*) на благо всіх істот.

4. *sde dge'i bka' gyur par ma*. Block print of The Library of Congress Asian Division Tibetan Collection. (sde dge:18 cent., in 103 v.). (TBRC Resource ID W4CZ5369). [D. No.] 0531, rgyud, na 94b1-95b3.

5. *sde dge'i bstan 'gyur*. (Delhi: delhi karmapae choedhey, gyalwae sungrab partun khang, 1982-1985, in 213 v.). (TBRC Resource ID W23703). [D. No.] 1127, bstod tshogs, ka 76a1-76b7.
6. *sde dge'i bstan 'gyur*. [D. No.] 2640, rgyud, ju 243b4-245b2.
7. Kumārajīva 鳩摩羅什 (姚秦, Later Qín, A.D. 402), "金剛般若波羅蜜經, Jīnggāng Bānrùòbōluómì Jīng" (Chinese translation of Vajracchedikā Prajñāpāramitā), in T, text no. 235.
8. Schopen, Gregory, "The Manuscript of the Vajracchedikā Found at Gilgit," in *Studies in the Literature of the Great Vehicle: Three Mahāyāna Buddhist Texts*, ed. by L. O. Gómez and J. A. Silk, Ann Arbor, 1989, pp. 89-139.
9. Harrison, Paul and Shōgō Watanabe, "Vajracchedikā Prajñāpāramitā", in *BMSC vol. III*, Hermes Academic Publishing, Oslo, 2006 // <http://www2.hf.uio.no/polyglotta/index.php?page=fulltext&vid=22&view=fulltext>; Harrison, Paul, "Vajracchedikā Prajñāpāramitā: A New English Translation of the Sanskrit Text Based on Two Manuscripts from Greater Gandhāra", *BMSC vol. III*, Hermes Publishing, Oslo 2006.
10. Ibid.
11. *sde dge'i bka' 'gyur par ma*. [D. No.] 0016, shes phyin, ka 121a1-132b7.
12. Harrison, Paul and Shōgō Watanabe, opus cit.

Зі “Славлення Праджняпараміти^[13]”:

Неописанна, незбагненна й невимовна
Праджняпараміта є ненароджена й невинна –
сама сутність простору.
Це сфера самоусвідомлюваної одвічної мудрості.
Уклін Матері всіх будд трьох часів!

Нагарджуна

---

13. *sde dge'i bstan 'gyur* [D. No.] 1127, bstod tshogs, ka 76a1-76b7.

СЕРЦЕ ПОЗАМЕЖНОЇ МУДРОСТІ

На санскриті “*Бгагаваті-праджняпараміта-грідая*”. Тибетською “*Чомдендема шераб к’ї пхарол ту чінпей ньінгпо*”.

Вклоняюся Благословенній Переможниці ^[14], Серцю Позамежної Мудрості!

Так я чув одного разу, коли Благословенний ^[15] перебував на горі Вершина Грифів, що в Раджагрісі, разом з великою громадою ченців і великою громадою бодгісаттв ^[16]. У той час Благословенний увійшов у самадгі ^[17] споглядання різновидів явищ (*дгарм*) ^[18] під назвою “Глибинне осяяння”.

В той сам час Великий Благородний Бодгісаттва Авалокітешвара ^[19], споглядаючи глибоку практику позамежної мудрості Праджняпараміти, узрів, що п’ять сукупностей ^[20] (*скандг*) за своєю природою порожні.

Тоді, завдяки силі (благословення) Будди, Поважний Шаріпутра ^[21] спитав Великого Благородного Бодгісаттву Авалокітешвару: “Як слід чинити тим доброчесним мужам і жонам, які прагнуть практикувати глибоку позамежну мудрість Праджняпараміту?”

На це Великий Благородний Бодгісаттва Авалокітешвара відповів Поважному Шаріпутрі так: “Шаріпутро, тим доброчесним мужам і жонам, які прагнуть практикувати глибоку позамежну мудрість Праджняпараміту, слід досконалим чином бачити, що п’ять сукупностей за своєю природою цілковито порожні.

Форма (*рупа*) є порожньою, порожнеча (*шуньята*) також є формою. Порожнеча – це ніщо інше, як форма. Форма – ніщо інше, як порожнеча ^[22].

Так само відчуття (*ведана*), сприйняття (*самджня*), утворення (*самскара*) та свідомість (*віджняна*) є порожніми ^[23].

Таким чином, Шаріпутро, всі явища є порожніми й не мають ознак [24]. Вони не виникають і не припиняються. Не занечищені й не очищені [25]. Не зменшуються і не збільшуються [26].

Оскільки це так, Шаріпутро, в порожнечі немає форми, немає відчуття, немає сприйняття, немає утворень і немає свідомості.

Немає ока, немає вуха, немає носа, немає язика, немає тіла й немає ума [27].

Немає форми, немає звуку, немає запаху, немає смаку, немає об'єктів дотику й немає явищ [28].

Починаючи від того, що немає пізнавального джерела (*дгату*) ока, і аж до того, що немає пізнавального джерела ума. Також немає пізнавального джерела ментальної свідомості [29].

Немає невідання, немає припинення невідання, і аж до того, що немає старіння й смерті, ані припинення старіння й смерті [30].

Немає страждання, немає причини страждання, немає припинення страждання й немає шляху [31].

Немає одвічної мудрості, немає ані досягнення, ані недосягнення [32].

Тому, Шаріпутро, оскільки бодгісаттвам немає чого досягати, вони покладаються на позамежну мудрість Праджняпараміту. Вільні від затьмарень, вони безстрашні. Вони цілком виходять за межі омани й досягають досконалої нірвани.

Всі будди [33], що були в минулому, є тепер і будуть у майбутньому, покладаючись на Праджняпараміту, цілком сягнули найвищого, істинного й досконалого пробудження [34].

Отже мантру позамежної мудрості Праджняпараміти, мантру великого прозріння, досконалу мантру, незрівнянну мантру, що цілком вгамовує всі страждання, слід пізнати як істинну, бо в ній немає омани. Мантра Праджняпараміти така:

ТАД'ЯТХА ОМ ГАТЕ ГАТЕ ПАРАГАТЕ ПАРАСАМГАТЕ БОДГІ СВАГА

Саме так, Шаріпутро, великим бодгісаттвам слід практикувати глибоку позамежну мудрість Праджняпараміту”.

Тоді Благословенний вийшов із самадгі й так уславив Великого Благородного Бодгісаттву Авалокітешвару: “Чудово! Вельми чудово! О благородний сину, саме так! Власне так і є! Глибоку позамежну мудрість Праджняпараміту слід практикувати саме так, як ти навчив, і всі татхагати^[35] звеселяться”.

По сій мові Благословенного, Поважний Шаріпутра і Великий Благородний Бодгісаттва Авалокітешвара, вся та громада й увесь світ з його богами^[36], людьми, напівбогами^[37] і гандгарвами^[38] звеселились і уславили слова Благословенного.

На цьому завершується благородна сутра “Серце позамежної мудрості”.

Переклали індійський пандіта Вімаламітра та лоцава-бгікшу Рінчен Де. Під редакцією лоцави Г'ело, Намкха та інших. Це було записано в храмі Г'ег'є Джема славного самопосталого монастиря Сам'є.

Зі “Садгани сутри серця позамежної мудрості”^[39]:

Уклін Гуру! Уклін Будді! Уклін Дгармі! Уклін Сангізі! Уклін Величній Матері Праджняпараміті! Хай всі мої праведні слова справдяться!

Так, як колись Індра, володар богів, споглядаючи глибоку суть Праджняпараміти, виголошував ці слова і, завдяки цьому, відвернув усе лихо й інші негаразди, хай і я, завдяки силі споглядання глибокої суті Праджняпараміти і промовляння цих слів, відверну лихо й інші

негаразди! Хай вони будуть відвернуті! Хай вони будуть вгамовані! Хай вони будуть цілком втихомирені!

Все виникає із взаємозалежності, не припиняється й не народжується, ні існує, ні не існує, ані багатозначне, ані однозначне. Цілковите умиротворення ментальних концепцій. Непохитний спокій. Вклоняюся святій мові Досконалого Будди! Хай вісімдесят тисяч перешкод будуть усунені, негаразди відвернуті, а гармонія й мир досягнуті! Хай все сприяє добробуту й щастю! Хай благо буде всім!

---

14. Благословенна Переможниця (санскр. *bhagavatī*) – один з основних епітетів Будди, проявленого в жіночій подобі, наприклад, Праджняпараміти та Ар'я Тари. Праджняпараміта шанується як “Матір усіх будд”, бо, згідно вчення Магаяни, саме завдяки пізнанню позамежної мудрості істоти досягають найвищого й досконалого пробудження – стану будди (санскр. *bodhi*).

15. Благословенний (санскр. *bhagavān*) – один з основних епітетів Будди.

16. Бодгісаттва (санскр. *bodhisattva*) – “пробуджена істота”, той, хто плекає в собі намір досягти пробудження заради блага всіх істот; практик шляху Магаяни, зокрема той, хто досяг принаймні першого рівня (санскр. *bhūmi*) на шляху до пробудження.

17. Самадгі (санскр. *samādhi*) – стан глибокого медитативного зосередження.

18. Дгарми (санскр. *dharma*) – явища, психічні та/або фізичні об'єкти, а також відмінні ознаки та якості. Про “Дгарму” як “Вчення Будди” див. прим. 53.

19. Авалокітешвара (санскр. *avalokiteśvara*) – “Володар, що дивитися вниз (на світ)”, великий бодгісаттва, що є втіленням милосердя всіх будд.

20. Сукупності (санскр. *skandha*) – п'ять сукупних факторів, з яких складається кожна мить пізнання. Кожна сукупність – це зібрання множини складових, які щомиті змінюються й мають різну тривалість. П'ять сукупностей – це:

- рупа-скандга (санскр. *rūpa-skandha*) – сукупність форми/форм фізичних явищ, що діляться на (1) п'ять об'єктів відчуття: форми/видимі образи, звуки, запахи, смаки, об'єкти дотику/фізичні відчуття; (2) п'ять фізичних чуттєвих когнітивних елементів (санскр. *indriya*): чуттєві до світла клітини ока, чуттєві до звуку клітини вуха, чуттєві до запаху клітини носа, чуттєві до смаку клітини

язика, чуттєві до фізичного відчуття клітини тіла; (3) та всі форми фізичних явищ, що пізнаються лише умом, наприклад, образи й звуки у сновидіннях;

- ведана-скандга (санскр. *vedanā-skandha*) – сукупність відчуття, одна зі складових кожного моменту пізнання, чуттєвого чи ментального, що полягає у відчуванні певного рівня щастя, яке варіюється від стану повного щастя до нейтрального стану, і стану повного нещастя або страждання;
- самджня-скандга (санскр. *saṃjñā-skandha*) – сукупність сприйняття, що розпізнає характерні ознаки об'єкта;
- самскара-скандга (санскр. *samskāra-skandha*) – сукупність ментальних утворень/вольових імпульсів/ кармічних відбитків, що включає всі складові, які не входять до інших чотирьох сукупностей, наприклад: емоції, увага, зацікавленість, звички тощо;
- віджняна-скандга (санскр. *viññāna-skandha*) – сукупність свідомості/ шести типів первинних свідомостей: свідомості ока, вуха, носа, язика, тіла й ума, що пізнають сутнісну природу, або категорію явища, наприклад, свідомість ока пізнає форми/ видимі образи просто як форми/ видимі образи. П'ять сукупностей пов'язані між собою ланцюгом взаємозалежного виникнення (санскр. *pratītyasamutpāda*): невідання (санскр. *avidyā*), тобто нерозпізнання істинної порожньої природи індивідуального “я” та явищ, зумовлює кармічні утворення/ імпульси (санскр. *samskāra*), утворення/ імпульси зумовлюють свідомість (санскр. *viññāna*), і свідомість зумовлює ім'я та форму (санскр. *nāmarūpa*), таким чином відбувається об'єднання сукупностей в те, що сприймається як самість, індивідуальне “я”.

21. Шаріпутра (санскр. *śāriputra*) – один з найближчих учнів Будди, що досяг стану аргата. В сутрах Магаяни часто уособлює найвище досягнення Малої Колісниці, але не може досягнути суті Магаяни.

22. “Форма (рупа) є порожньою, порожнеча (шуньята) також є формою. Порожнеча – це ніщо інше, як форма. Форма – ніщо інше, як порожнеча” – йдеться про шуньяту першої сукупності – сукупності форми (санскр. *rūpa-skandha*). Форма (санскр. *rūpa*) – це те, як все проявляється у відносній реальності, а шуньята – як все дійсно є в абсолютній реальності. Форма порожня, бо за своєю природою позбавлена незалежного існування. Шуньята також є формою, бо проявляється, зокрема, як форма. Шуньята й форма не протиставляються, а поєднуються, оскільки шуньята є

істинною природою всього, що в ній проявляється, включно з різноманіттям форм. Таким чином розкривається єдність абсолютної та відносної істини.

23. “Так само відчуття (ведана), сприйняття (самджня), утворення (самскара) та свідомість (віджняна) є порожніми” – йдеться про шуньяту п’яти сукупностей (скандг). (див. прим. 20).

24. “...всі явища є порожніми й не мають ознак” – йдеться про так звану “шуньяту явищ і характеристик”.

25. “Вони не виникають й не припиняються. Не занечищені й не очищені” – йдеться про так звану “шуньяту причини”.

26. “Не зменшуються і не збільшуються” – йдеться про так звану “шуньяту результату”.

27. “Немає ока, немає вуха, немає носа, немає язика, немає тіла й немає ума” – йдеться про шуньяту шести когнітивних чуттєвих елементів (санскр. *indriya*). Шість когнітивних чуттєвих елементів – це п’ять фізичних когнітивних елементів і когнітивний елемент ума: чуттєві до світла клітини ока, чуттєві до звуку клітини вуха, чуттєві до запаху клітини носа, чуттєві до смаку клітини язика, чуттєві до фізичного відчуття клітини тіла й когнітивна чуттєвість ума. Шість когнітивних чуттєвих елементів безпосередньо передують кожній миті шести типів первинної свідомості – ока, вуха, носа, язика, тіла й ума.

28. “Немає форми, немає звуку, немає запаху, немає смаку, немає об’єктів дотику й немає явищ” – йдеться про шуньяту об’єктів (санскр. *viṣaya*) шести типів первинної свідомості: образ/форма – об’єкт свідомості ока, звук – об’єкт свідомості вуха, запах – об’єкт свідомості носа, смак – об’єкт свідомості язика, дотик та інші фізичні відчуття – об’єкт свідомості тіла, і явища – об’єкт свідомості ума.

29. “Починаючи від того, що немає пізнавального джерела (дгату) ока...” – йдеться про шуньяту вісімнадцяти пізнавальних (когнітивних) джерел (санскр. *dhatu*), що охоплюють всі явища, які можуть бути пізнані. Вісімнадцять пізнавальних джерел діляться на (1) шість джерел, що є об’єктами первинної свідомості, (2) шість джерел, що є чуттєвими когнітивними елементами, й (3) шість джерел, що є типами первинної свідомості.

30. “Немає невідання, немає припинення невідання, і так до того, що немає старіння й смерті, ні припинення старіння й смерті” – йдеться про шуньяту дванадцяти ланок взаємозалежного виникнення (санскр. *pratītyasamutpāda*).

31. “Немає страждання, немає причини страждання, немає припинення страждання й немає шляху” – йдеться про шуньяту “Чотирьох шляхетних істин” (санскр. *catvāri āryasatyāni*).
32. “Немає одвічної мудрості, немає ані досягнення, ані недосягнення” – йдеться про шуньяту стану будди/ пробудження (санскр. *bodhi*).
33. Будда (санскр. *buddha*) – “Пробуджений”, той, хто цілком звільнився від затьмарень і досяг досконалості всіх благих якостей. Будда Шак’ямуні (санскр. *Śākyamuni Buddha*) є історичним буддою нашої епохи, що жив у Давній Індії приблизно у VI-V ст. до н.е. Згідно з вченням Магаяни, в минулому була незліченна кількість будд, що вказували шлях до пробудження, а в нашу епоху з’явиться тисяча будд, з яких Будда Шак’ямуні є четвертим. Коли слово “будда” вживається в сенсі “Будда” як одна з Трьох Дорогоцінностей (Будда, Дгарма й Сангга), то воно пишеться з великої літери, а коли для позначення стану пробудження, як наприклад “стан будди”, понятійної категорії – “історичний будда” або у множині – “будди”, “землі будд” тощо, тоді з малої.
34. Пробудження (санскр. *bodhi*) – синонім стану будди, просвітлення; характеризується досконалістю накопичення залуги й мудрості та звільненням від затьмарень.
35. Татхагата (санскр. *tathāgata*) – “Той, хто прийшов до таковості”, один з основних епітетів Будди.
36. Боги (санскр. *deva*) – один з шести класів істот світу жадань. Правителем богів є Індра, що мешкає на вершині гори Меру.
37. Напівбоги (санскр. *asura*) – асури, один з шести класів істот світу жадань, що постійно воюють з богами.
38. Гандгарви (санскр. *gandharva*) – безтілесні істоти, духи, що, згідно з міфологією, є музикантами при дворі правителя богів Індри. В сутрах часто згадуються так звані “міста гандгарвів”, що подібні сну чи мареву.
39. *sde dge'i bstan 'gyur*. [D. No.] 2640, rgyud, ju 243b4-245b2.

ДІАМАНТОВЕ ЛЕЗО ПОЗАМЕЖНОЇ МУДРОСТІ

Уклін Шак'ямуні, Татхагати, Достойному, Досконало Пробудженому!

Так я чув одного разу, коли Благословенний перебував у Шравасті [40], лісі Джети [41], що в садах Анатхапіндади [42], разом з великою громадою ченців-бгїкшу [43], що сягала тисячі двохсот п'ятдесяти осіб.

Вранці Благословенний одягнувся, взяв чашу й накидку та рушив до великого міста Шравасті зібрати милостиню. Обійшовши велике місто Шравасті, Благословенний зібрав милостиню, спожив те, що йому подали, й пополудні повернувся. Омивши стопи, він сів на приготоване для нього місце. Схрестивши ноги й випроставши тіло, він спрямував увагу перед собою. Тоді багато бгїкшу підійшли до місця, де перебував Благословенний, торкнулися чолом землі біля його стоп, тричі обійшли довкола та сіли поруч з ним.

В той сам час до громади приєднався Поважний Субгуті [44]. Підвівшись, він загорнув стрій на одне плече, прихилив праве коліно до землі, привітав Благословенного, з'єднавши долоні, та промовив: “Чудово, о Благословенний, якою найвищою милістю Татхагата, Достойний [45], Досконало Пробуджений [46] вшанував великих бодгїсаттв! Чудово, о Благословенний, якою найвищою довірою

Татхагата наділив великих бодгісаттв! Яким чином, Благословенний, той, хто ступив на шлях бодгісаттв, має на ньому бути? Як має ним іти? Як має опановувати свій ум?”

На це Благословенний відповів Поважному Субгуті: “Гарно сказано, Субгуті! Саме так і є. Татхагата вшанував бодгісаттв найвищою милістю, Татхагата наділив бодгісаттв найвищою довірою. Отож, Субгуті, слухай уважно і запам’ятовуй! Я повім, яким чином той, хто ступив на шлях бодгісаттв, має на ньому бути, як має ним іти, як має опановувати свій ум”.

“Я слухаю, Благословенний”, – відповів Поважний Субгуті.

Благословенний мовив: “Субгуті, той, хто ступив на шлях бодгісаттв, має закласти в собі такий намір: “Скільки всього є істот у всесвіті, всіх, кого охоплює поняття істоти, – народжені з яйця, народжені з утроби, народжені з вологи або народжені в чудесний спосіб; ті, що мають матеріальне тіло і ті, що його не мають; ті, що мислять, і ті, що не мислять, і ті, що ані мислять, ані не мислять, скільки є незліченних істот, що їх годі й уявити, – всіх їх я маю привести до нірвани ^[47], до нірвани без жодного залишку ^[48]. Проте після того, як я в такий спосіб привів незліченну кількість істот до нірвани, жодна істота не була приведена до нірвани”. Чому так? Якщо, Субгуті, в бодгісаттви є уявлення про існування істоти, він не може зватися бодгісаттвою. Чому? Субгуті, той, у кого є уявлення про існування істоти, душі чи особи, не заслуговує на ім’я бодгісаттви.

Позаяк, Субгуті, бодгісаттві не слід творити даяння ^[49], спиняючись ^[50] на об’єктах. Йому не слід спинятися на будь-чому взагалі. Творячи даяння, йому не слід спинятися ані на формах, ані на звуках, запахах, смаках, об’єктах дотику, ані на явищах (*дгармах*). Бодгісаттві слід чинити даяння так, аби не спинятися на відмінних ознаках (будь-чого). Чому? А тому, що обсяг заслуги (*пуньї*) ^[51] бодгісаттви, який творить

даяння, не маючи уявлень, не так легко виміряти. Як ти вважаєш, Субгуті, чи легко виміряти обсяг простору на сході?”

“Ні, нелегко, о Благословенний”, – відповів Субгуті.

Благословенний запитав: “Так само, Субгуті, чи легко виміряти обсяг простору на півдні, заході чи півночі, знизу чи вгорі, між сторонами світу, в усіх десяти напрямках?”

“Ні, нелегко, о Благословенний”, – відповів Субгуті.

Благословенний мовив: “Саме так, Субгуті, саме так. Нелегко виміряти обсяг заслуги (*пуньї*) бодгісаттви, який творить даяння, ні на чому не спиняючись. Таким, Субгуті, чином бодгісаттві слід творити даяння, що є прикладом добродійності”.

Благословенний запитав: “Як ти вважаєш, Субгуті, чи можна впізнати Татхагату за відмінними ознаками ^[52]?”

“Ні, не можна, о Благословенний”, – відповів Субгуті, Татхагату не можна впізнати за відмінними ознаками. Чому? Бо те, чому Татхагата вчив як відмінним ознакам, насправді не має жодної відмінної знаковості”.

Тоді Благословенний повів Поважному Субгуті так: “Субгуті, коли є якась відмінна ознака, тоді є омана, а коли немає жодної відмінної ознаки, тоді немає й омани. Тому через беззнаковість його відмінних ознак і можна впізнати Татхагату”.

Тоді Поважний Субгуті запитав: “Благословенний, чи в майбутньому, коли настануть завершальні п’ятсот років, будуть ті, хто почувши слова цього вчення, повірять в їхню істинність?”

Благословенний відповів: “Субгуті, не кажи так “чи в майбутньому, коли настануть завершальні п’ятсот років, будуть ті, хто почувши слова цього вчення, повірять в їхню істинність?”! Позаяк, Субгуті, в майбутньому, коли в завершальні п’ятсот років занепадатиме істинна Дгарма ^[53], будуть великі бодгісаттви, високоморальні, добродійні та глибокомудрі. Ці бодгісаттви, Субгуті, будуть не тими, що служили

лише одному будді та зростили коріння заслуги (*пуньї*) в часи одного будди. А будуть вони тими, що служили багатьом буддам і зростили коріння заслуги в часи багатьох будд. Усіх, хто почувши слова цього вчення, пізнають бодай протягом лише одного помислу ясність віри, – їх Татхагата знає, їх Татхагата бачить. Усі вони, Субгуті, породять безмежну заслугу і сповняться нею. Чому так? Тому що, Субгуті, ці бодгісаттви будуть вільні від уявлень про самість ^[54], уявлень про існування істоти, душі чи особи. Вони не матимуть уявлення про дгарми, ні уявлення про не-дгарми. Вони не матимуть ані уявлення, ані не-уявлення.

Чому так? Бо, Субгуті, якщо ці бодгісаттви матимуть уявлення про дгарми, тоді вони спинятимуться на існуванні самості, спинятимуться на існуванні душі, спинятимуться на існуванні особи.

Якщо вони матимуть уявлення про не-дгарми, вони спинятимуться на існуванні самості, спинятимуться на існуванні душі, спинятимуться на існуванні особи. Натомість, бодгісаттві не слід спинятися ані на дгармах, ані на не-дгармах. Тому Татхагата вчив, що тому, хто розуміє вчення про подібність до човна ^[55], слід звільнитися не лише від дгарм, а й також від не-дгарм”.

Благословенний запитав: “Як ти вважаєш, Субгуті, чи є якась дгарма, до якої Татхагата досконало пробудився, або чи є якась Дгарма, яку Татхагата проповідував як найвище досконале пробудження?”

Субгуті відповів: “Ні, немає, якщо я вірно зрозумів те, чому вчив Благословенний. Немає жодної дгарми, до якої Татхагата досконало пробудився, ні жодної Дгарми, яку Татхагата проповідував як найвище досконале пробудження. Чому так? Бо Дгарма, якій вчить Татхагата, є незбагненною й невимовною, вона не є ані Дгармою, ані не-Дгармою. Чому? Бо благородні здобувають силу завдяки необумовленому” ^[56].

“Як ти вважаєш, Субгуті, якщо хтось наповнить цей світовий уклад, що складається з тисячі мільйонів світів, сімома дорогоцінностями ^[57],

а потім офірує його, чи набуде він завдяки цьому велику заслугу (пунью)?”

Субгуті відповів: “Великою, о Благословенний, буде та заслуга. Чому так? Бо в дійсності вона незміренна. Тому Татхагата й вчив про вимір заслуги, як про безмірний”.

Благословенний мовив: “Однак, якщо хтось наповнить цей світовий уклад, що складається з тисячі мільйонів світів, сімома дорогоцінностями, а потім офірує його, Субгуті, а хтось інший візьме з цього вчення бодай одну строфу з чотирьох рядків ^[58] і викладе її, і вповні роз’яснить, то завдяки цьому він набуде ще більшу заслугу, незрівнянну й незліченну. Чому? А тому, що з цього й народилося найвище досконале пробудження татхагат, саме з цього народжуються всі благословенні будди. Чому? Бо так звані “дгарми будди” насправді є “не-дгарми будди”.

“Як ти вважаєш, Субгуті, чи може “Тому, хто ввійшов у плин” ^[59] спасти на думку, що він сягнув плоду “Того, хто ввійшов у плин”?”

Субгуті відповів: “Ні, не може, о Благословенний, бо в дійсності він нікуди не входив. Він не ввійшов ані в форми, ані в звуки, запахи, смаки, ані в об’єкти дотику, ані в явища. Тому його й називають “Той, хто ввійшов у плин”. Якщо, о Благословенний, “Тому, хто ввійшов у плин” спаде на думку “Я сягнув плоду “Того, хто ввійшов у плин”, тоді він спинятиметься на існуванні самоті, істоти, душі чи особи”.

Благословенний запитав: “Як ти вважаєш, Субгуті, чи може “Тому, хто повернеться ще раз” ^[60] спасти на думку, що він сягнув плоду “Того, хто повернеться ще раз”?”

Субгуті відповів: “Ні, не може, о Благословенний, бо насправді немає жодної дгарми, яка входить у стан буття “Того, хто повернеться ще раз”. Тому його і звать “Той, хто повернеться ще раз”.

Благословенний запитав: “Як ти вважаєш, Субгуті, чи може “Тому, хто ніколи не повернеться” ^[61] спасти на думку, що він сягнув плоду

“Того, хто ніколи не повернеться”?

Субгуті відповів: “Ні не може, о Благословенний, бо насправді немає жодної дгарми, яка засвідчила б “Того, хто ніколи не повернеться”. Тому його й іменують “Той, хто ніколи не повернеться”.

Благословенний запитав: “Як ти вважаєш, Субгуті, чи може спасти на думку Достойному, що він сягнув плоду Достойності”?

Субгуті відповів: “Ні, не може, о Благословенний. Чому? Бо немає жодної дгарми, яка називалася б Достойністю. Якби Достойному спало на думку, що він сягнув плоду Достойності, тоді б він спинявся на існуванні самості, істоти, душі чи особи. Татхагата, Достойний, Досконало Пробуджений назвав мене першим серед тих, хто перебуває в спокої^[62]. Я, Благословенний, вільний від пристрастей. Однак мені не спадає на думку, що я Достойний. Якби мені спало на думку, що я сягнув плоду Достойності, тоді Татхагата ніколи не повідав би про мене, що “Благородний Субгуті, перший серед тих, хто перебуває в спокої, насправді ніде не перебуває. Тому його й називають “тим, хто перебуває в спокої”.

Благословенний запитав: “Як ти вважаєш, Субгуті, чи була якась Дгарма, якій Татхагата навчився в Будди Діпанкари, Татхагати, Достойного, Досконало Пробудженого?”

“Ні, не має жодної Дгарми, о Благословенний, якій Татхагата навчився в Будди Діпанкари^[63], Татхагати, Достойного, Досконало Пробудженого”, – відповів Субгуті.

Благословенний мовив: “Субгуті, бодгісаттва, що скаже: “Я вдосконалю якості землі”^[64], говоритиме хибно. Чому так? Бо Татахагата вчив, що так звані “якості землі” насправді є без-якісними. Тому вони й названі “якостями землі”. Тому, Субгуті, бодгісаттві слід зароджувати намір так, аби не спинятися. Йому слід зароджувати намір, не спиняючись на формах, звуках, запахах, смаках, об’єктах

дотику, ні на явищах (*дгармах*). Йому слід зароджувати намір, не спиняючись ні на чому взагалі.

Уяви, Субгуті, людину, чия особиста присутність була б, скажімо, як гора Меру ^[65], цариця всіх гір. Як ти вважаєш, Субгуті, чи була б її особиста присутність значною?”

Субгуті відповів: “Значною, Благословенний, була б її особиста присутність. Чому? Бо Татхагата змалював її як відсутність, оскільки вона є ані присутністю, ані не-присутністю. Тому її й названо “особиста присутність”.

Благословенний запитав: “Як ти вважаєш, Субгуті, якби було стільки річок Ганг ^[66], скільки є піщинок у великій річці Ганг, то чи багато було б у них таких піщинок?”

“Вже самих тих річок Ганг було б напрочуд багато, о Благословенний, а що й казати про піщинки в них”, – відповів Субгуті.

Благословенний запитав: “Я ти вважаєш, Субгуті, якщо якийсь добродішній муж чи жона наповнять сімома дорогоцінностями стільки світових укладів, скільки є піщинок в тих річках Ганг, і офірують їх, то чи набудуть вони велику заслугу (*пунью*)?”

Субгуті відповів: “Великою, о Благословенний, буде заслуга, яку завдяки цьому набудуть ті добродішні муж і жона”.

Благословенний мовив: “Якщо хтось наповнить сімома дорогоцінностями стільки світових укладів, і офірує їх, а хтось інший візьме з цього вчення бодай одну строфу з чотирьох рядків, викладе її й роз’яснить, то він набуде ще більшу заслугу, безмірну й незліченну. Позаяк, Субгуті, навіть місце, на якому хтось прочитає бодай одну строфу з чотирьох рядків із цього вчення і роз’яснить її, стане святим для всього світу богів, людей і напівбогів. Годі й казати що ті, хто засвоять це вчення, осяються найдивогляднішим дивом. На тому місці перебуватиме сам Учитель або один із його поважних учнів”.

Почувши це, Шановний Субгуті запитав: “Як, о Благословенний, зветься це вчення і як його засвоїти?”

Благословенний відповів: “Це вчення зветься “Позамежна Мудрість”, і саме так тобі слід його засвоїти. Чому? Бо досконалість мудрості, якій вчить Татхагата, насправді поза межами досконалості. Тому її й названо “Позамежна Мудрість”.

“Як ти вважаєш, Субгуті, чи взагалі є якась Дгарма, яку проповідував Татхагата?”

“Ні, Благословенний”, – відповів Субгуті, – “Немає жодної Дгарми, яку проповідував Татхагата”.

“Субгуті, якщо уявити кількість порошинок у світовому укладі, що складається з тисячі мільйонів світів, то чи буде їх багато?”

Субгуті відповів: “Так, багато буде тих порошинок, о Благословенний. Татхагата вчив, що будь-яка порошок є не-порошинкою. Тому її й названо “порошинкою”. І про будь-який світовий уклад Татхагата вчив як про не-уклад. Тому його й названо “світовий уклад”.

Благословенний запитав: “Як ти вважаєш, Субгуті, чи можна впізнати Татхагату за тридцятьма двома головними знаками Великої Людини^[67]?”

Субгуті відповів: “Ні, не можна, о Благословенний. Чому? Бо тридцять два головні знаки Великої Людини, як вчив Татхагата, насправді є без-знаковими. Тому вони й названі “тридцять два головні знаки Великої Людини”.

Благословенний мовив: “І знову ж таки, Субгуті, якщо якийсь добродішесний муж чи жона пожертвують своїм тілом стільки разів, скільки є піщинок у річці Ганг, а хтось інший візьме з цього вчення бодай одну строфу з чотирьох рядків і роз’яснить її іншим, то завдяки цьому він набуде більшу заслугу, ніж ті добродішесні муж і жона, та буде ця заслуга безмежна й незліченна”.

Глибина цього вчення розчулила Поважного Субгуті до сліз. Утерши очі, він повідав Благословенному таке: “Чудово, о Благословенний, пречудово Татхагата виклав це вчення! Завдяки цьому вченню в мені розкрилося пізнання. Раніше не доводилось мені чути нічого подібного. Ті, хто, почувши це вчення, осягнуть його істинну суть, осяються найдивогляднішим дивом. А будь-яка суть насправді є не-суттю. Тому Татхагата й назвав її “істинна суть”.

Для мене, о Благословенний, не є великим дивом, що я вірю в це вчення, коли його чую. А ті істоти, хто почувши це вчення, запам’ятають та засвоять його, осяються найдивогляднішим дивом, бо уявлення про самість, істоту, душу чи особи не заповнить їх. Чому? Бо уявлення про самість, істоту, душу чи особу насправді є не-уявленням. Чому так? А тому, що пробуджені вільні від будь-яких уявлень”.

Благословенний відповів: “О так, Субгуті, дійсно так, найдивогляднішим дивом осяються ті, хто, почувши це вчення, не злякаються, не затремтять, не жахнуться. Чому так? Бо Татхагата вчив цьому як найвищій досконалості ^[68]. А те, чому Татхагата вчить як найвищій досконалості, тому навчають і незліченні будди. Тому її й названо “найвища досконалість”.

Однак, Субгуті, досконалість терпіння ^[69] Татхагати насправді є недосконалістю. Чому так? Коли цар Калінги ^[70] відтяв від мого тіла руки, ноги й голову, в мене не було уявлення про самість, істоту, душу чи особу. В мене не було тоді жодних уявлень, ані не-уявлень.

Чому так? Тому, що, Субгуті, якби в той час у мене було уявлення про самість, істоту, душу чи особу, тоді в мене була б і неприязнь. Пам’ятаю, як п’ятсот народжень тому я провадив життя мудреця Кшантівадіна, що практикував досконалість терпіння. І тоді теж у мене не було уявлення про самість, істоту, душу чи особу.

Тому, Субгуті, великому бодгісаттві слід зародити намір сягнути найвищого й досконалого пробудження, звільнившись від усіх уявлень. Йому слід зародити цей намір, не спиняючись на формах, звуках, запахах, смаках, об'єктах дотику чи явищах, не спиняючись на дгармах, не спиняючись на не-дгармах, не спиняючись ні на чому. Чому так? Бо все спинене насправді є неспиненим. Тому Татхагата вчить, що даяння слід творити, не спиняючись на формах.

Таким, Субгуті, чином бодгісаттві слід творити даяння на благо всіх істот. Однак, будь-яке уявлення про істот насправді є не-уявленням. А всі істоти, про яких вчив Татхагата, насправді є не-істотами. Татхагата мовить істину, каже про все так, як воно є, Татхагата не говорить неправду. І все ж, Субгуті, в тій дгармі, до якої пробудився Татхагата, і Дгармі, яку він проповідував, насправді немає ані істини, ані не-істини.

Субгуті, бодгісаттва, який опустився до рівня об'єктів, і творить даяння на рівні об'єктів, подібний до людини, яка занурилася в темряву [71]. Субгуті, бодгісаттва, який творить даяння, що не є на рівні об'єктів, подібний до зрячої людини, яка бачить різноманітні образи, коли світає і сходить сонце.

Проте, Субгуті, тих добродішних мужів і жон, які вивчатимуть, запам'ятовуватимуть, начитуватимуть і засвоюватимуть це вчення, їх Татхагата знає, їх Татхагата бачить. Всі вони набудуть безмежну й незліченну заслугу (*пунью*).

Субгуті, якщо якийсь добродішний муж чи жона пожертвують вранці стількома своїми тілами, скільки є піщинок в річці Ганг, і якщо вони вчинять так і вдень і вночі, і жертвуватимуть так своїми тілами протягом сотень тисяч мільйонів калп [72], а хтось інший, почувши це вчення, просто не відкине його, то завдяки цьому він набуде ще більшу заслугу, ніж ті добродішні муж і жона, безмежну й незліченну. Годі й казати про того, хто перепише це вчення, вивчить і запам'ятає його, читатиме на пам'ять, засвоїть і роз'яснить його іншим.

Це вчення, Субгуті, є неосяжне й незмірене. Татхагата проповідував його на благо всіх істот, що ступили на найкращий шлях, всіх істот, що ступили на досконалий шлях. Ті, хто вивчать, запам'ятають, засвоять і промовлятимуть це вчення, тих Татхагата знає, тих Татхагата бачить. Вони набудуть незрівнянну, безмежну, нескінченну заслугу (*пунью*).

Усі ці істоти, Субгуті, нестимуть моє пробудження на своїх раменах. Чому? Бо це вчення, Субгуті, неспроможні почути ті, хто має нижчі нахили^[73], ані здатні його почути, вивчити й засвоїти ті, хто має хибний погляд^[74] про існування самості, хибний погляд про існування істоти, хибний погляд про існування душі, хибний погляд про існування особи. Цього просто не може бути. Позаяк, Субгуті, хоч би де роз'яснювали це вчення, те місце стане вартим поклоніння, вшанування й священного обходу для всього світу богів, людей і напівбогів, подібним вівтарю буде те місце!

Субгуті, зневажатимуть, відкрито зневажатимуть добродесних мужів і жон, які вивчатимуть і засвоюватимуть вчення такі, як це. Проте всі злі вчинки, які вони накопичили в своїх попередніх життях, завдяки тому, що їх зневажатимуть, буде вичерпано, й вони досягнуть стану будди.

Я пам'ятаю, Субгуті, як у минулому, незліченні кальпи^[75] до приходу Будди Діпанкари, Татхагати, Достойного, Досконало Пробудженого, і ще раніше перед тим, було вісімдесят чотири сотні тисяч мільйонів будд, з якими я пізнав милість, і знайшовши милість, не згубив її. Проте, добродесність, яку я породив, коли пізнав милість з тими буддами і, знайшовши цю милість, не згубив її, не є навіть одним сотим, одним тисячним, одним стотисячним, одним стомільйонним, ні одним стотисячмільйонним від тої заслуги (*пуньї*), яку набудуть ті, хто в останні часи, в завершальні п'ятсот років вивчатимуть, запам'ятовуватимуть, начитуватимуть і засвоюватимуть це вчення.

Субгуті, цей обсяг заслуги не піддається ані виміру, ані вирахуванню частки, ані підрахунку, ані порівнянню, ані змалюванню засобом подібності. Субгуті, якби хтось намагався описати обсяг заслуги, набутої тими добродішними чоловіками і жінками, то він втратив би глузд і геть заплутався. Позаяк, Субгуті, це вчення є неосяжне, і наслідок, до якого воно призводить, воістину незбагнений!”

Субгуті запитав: “Як же тоді, о Благословенний, той, хто ступив на шлях бодгісаттв, має на ньому бути? Як має ним іти? Як має опанувати свій ум?”

Благословенний мовив: “Субгуті, той, хто ступив на шлях бодгісаттв, має постановити собі таким чином: “Скільки всього є істот у всесвіті, всіх тих, кого охоплює поняття істоти, всіх їх я маю привести до нирвани, до нирвани без жодного залишку. Але після того, як я привів в такий спосіб незліченну кількість істот до нирвани, жодна істота не була приведена до нирвани”. Чому? Бо якщо в бодгісаттві є уявлення про існування істоти або самості, він не може зватися бодгісаттвою. Чому так? Бо немає жодної дгарми, що зветься “той, хто ступив на шлях бодгісаттв”.

Як ти вважаєш, Субгуті, чи була якась Дгарма, яку Татхагата одержав від Будди Діпанкари, і завдяки якій досяг найвищого досконалого пробудження?”

Субгуті відповів: “Ні, Благословенний, немає жодної Дгарми, яку Татхагата одержав від Будди Діпанкари, і завдяки якій досяг найвищого досконалого пробудження”.

Благословенний мовив: “Саме так, Субгуті, саме так, немає жодної Дгарми, завдяки якій Татхагата, перебуваючи з Буддою Діпанкарою, досяг найвищого досконалого пробудження. Знову ж таки, Субгуті, якби була якась Дгарма, яку Татхагата досконало пізнав би, то Будда Діпанкара не прорік би про мене: “В майбутньому ти, молодий брагмане, станеш Татхагатою, Достойним, Досконало Пробудженим на

ім'я Шак'ямуні". Позаяк, Субгуті немає жодної Дгарми, завдяки якій Татхагата, Достойний, Досконало Пробуджений цілковито пізнав найвище, істинне й досконале пробудження. Тому Татхагата Діпанкара прорік про мене: "В майбутньому ти, молодий брагмане, станеш Татхагатою, Достойним, Досконало Пробудженим на ім'я Шак'ямуні"! Чому? Тому, що слово "Татхагата" (*"Той, хто прийшов до таковості"*) походить від слова "татхата"^[76] (*"таковість"*). Субгуті, помилятиметься той, хто скаже, що Татхагата досяг найвищого досконалого пробудження. Немає жодної дгарми, до якої Татхагата пробудився як до найвищого досконалого просвітлення. В тій дгармі, до якої пробудився Татхагата, немає нічого ані істинного, ані хибного. Тому Татхагата вчив, що всі дгарми є дгармами будди. Оскільки, Субгуті, всі дгарми насправді є не-дгармами, їх і названо "дгарми будди".

Субгуті, це подібно до того, коли людина є повнотілою, має велике тіло".

Субгуті мовив: "Людина, яку Татхагата змалював як таку, що є повнотілою і має велике тіло, в дійсності є безтілесною, так і навчав Татхагата. Тому вона й названа "повнотілою" і такою, що "має велике тіло".

Благословенний мовив: "Саме так, Субгуті. Бодгісаттву, що каже, наприклад: "Я приведу істот до нірвани", не слід звати бодгісаттвою. Чому так? Чи взагалі існує якась дгарма, Субгуті, що звалася би "бодгісаттвою"?"

"Аж ніяк ні, Благословенний", – відповів Субгуті.

Благословенний мовив: "Тому Татхагата й вчить, що всі дгарми є безсамістні, безістотні й безособові. Бодгісаттву, що каже: "Я вдосконалю якості землі", так само не слід звати бодгісаттвою. Чому? Бо Татхагата вчив про якості землі як про не-якості. Тому, Субгуті, їх і названо "якості землі". Однак того бодгісаттву, який вірить у часто

повторюваний вислів “дгарми є безсамістні”, його Татхагата, Достойний, Досконало Пробуджений називає бодгісаттвою, істинним бодгісаттвою”.

Благословенний запитав: “Як ти вважаєш, Субгуті, чи Татхагата має тілесне око?”

Субгуті відповів: “Так, Благословенний, Татхагата має тілесне око”.

Благословенний запитав: “Як ти вважаєш, Субгуті, а чи має Татхагата божественне око, око мудрості, око Дгарми, око Пробудженого?”

Субгуті відповів: “Так, о Благословенний, Татхагата має божественне око, і має він око мудрості, й око Дгарми, й око Пробудженого”.

Благословенний запитав: “Як ти вважаєш, Субгуті, якби було стільки ж річок Ганг, скільки є піщинок в одній річці Ганг, і кількість піщинок в тих річках дорівнювала би кількості світових укладів, то чи багато було б таких світових укладів?”

“Напрочуд багато, о Благословенний”, – відповів Субгуті.

Благословенний мовив: “Хоч би скільки було істот у цих світових укладах, усі різноманітні плинні думки відає Татхагата. Чому так? Бо Татхагата вчив про плинні думки як про без-плинні, тому вони й названі “плинні думки”. А чому так? Бо, Субгуті, неможливо спинити й досягнути минулу думку, неможливо спинити й досягнути майбутню думку, неможливо спинити й досягнути теперішню думку.

Як ти вважаєш, Субгуті, якщо якийсь добродійний муж чи жона наповнять цей світовий уклад, що складається з тисячі мільйонів світів, сімома дорогоцінностями, й офірують його, чи набудуть вони завдяки цьому велику заслугу (*пунью*)?”

“Так, о Благословенний, величезною буде та заслуга”, – відповів Субгуті.

Благословенний мовив: “Саме так, Субгуті, саме так, завдяки цьому ті добродішні муж і жона набудуть величезну заслугу. Проте, якби насправді існував обсяг заслуги, то Татхагата не проповідував би так званого “обсягу заслуги”.

Благословенний запитав: “Як ти вважаєш, Субгуті, чи можна впізнати Татхагату за відмінними ознаками?”

“Ні, не можна, о Благословенний”, – відповів Субгуті. Чому? Бо Татхагата вчив про відмінні ознаки як про такі, що насправді не мають жодної знаковості. Тому вони й названі “відмінні ознаки”.

Благословенний запитав: “Як ти вважаєш, Субгуті, чи може спасти на думку Татхагати, що він вчив Дгармі? Субгуті, якщо хтось скаже, що Татхагата вчив Дгармі, то він говоритиме хибно внаслідок невірною розуміння. Чому так? А тому, що взагалі немає жодної дгарми, Субгуті, яку можна б було назвати “вченням Дгарми”.

Субгуті запитав: “Благословенний, чи будуть у майбутньому такі істоти, які почувши подібні вчення, повірять у них?”

Благословенний відповів: “Субгуті, вони є ані істотами, ані неістотами. Чому? Бо Татхагата вчив, що всі вони безістотні. Тому їх і названо “всі істоти”.

Як ти вважаєш, Субгуті, чи є взагалі якась дгарма, до якої Татхагата пробудився як до найвищого досконалого просвітлення?”

Субгуті відповів: “Ні, немає, Благословенний, немає жодної дгарми, до якої Татхагата пробудився як до найвищого досконалого просвітлення”.

Благословенний мовив: “Саме так, Субгуті, саме так. Насправді в ньому немає навіть щонайменшої дгарми, яку можна знайти, чи Дгарми, яку можна досягнути. Тому воно й назване “найвище досконале просвітлення”. Позаяк, Субгуті, ця дгарма є такою ж, як і всі інші, й немає в ній нічого відмінного. Тому вона й названа “найвище досконале просвітлення”. Через те, що воно безістотне і безособове, до цього

найвищого досконалого просвітлення цілком пробуджуються як до такого, що зовсім не відрізняється від усіх благих дгарм. Про ці, Субгуті, так звані “благі дгарми”, Татхагата вчив, що вони насправді не-дгарми. Тому їх і названо “благі дгарми”.

Якщо хтось накопичуватиме сім дорогоцінностей доти, доки те накопичення не зрівняється за обсягом з усіма горами Меру, царицями всіх гір у цьому світовому укладі, який складається з тисячі мільйонів світів, і офірує їх, а хтось інший вивчить з цього вчення про позамежну мудрість бодай одну строфу з чотирьох рядків, і роз’яснить її іншим, то заслуга (*пунья*), набута першим, не становитиме навіть сотої долі заслуги, набутої другим. Їхні заслуги взагалі будуть непорівнянні”.

Благословенний запитав: “Як ти вважаєш, Субгуті, чи може Татхагаті спасти на думку, що він звільнив істот? Не варто так думати, Субгуті. Чому? А тому, що взагалі немає жодної істоти, яку звільнив би Татхагата. Знову ж таки, якби була якась істота, звільнена Татхагатою, тоді б він спинявся на уявленні про самість, істоту, душу чи особу. Субгуті, Татхагата вчив “уявленню про самість” як “не-уявленню”. Однак нетямуці звичайні люди ^[77] все ж спиняються на ньому. А щодо “нетямущих звичайних людей”, Субгуті, Татхагата вчив, що вони є не-людьми. Тому їх і названо “нетямущими звичайними людьми”.

Як ти вважаєш, Субгуті, чи можна впізнати Татхагату за відмінними ознаками?”

“Так, Благословенний”, – відповів Субгуті, – “Татхагату можна впізнати за відмінними ознаками”.

Благословенний мовив: “Якби Татхагату можна було впізнати за відмінними ознаками, тоді й вселенський володар Чакравартін ^[78] теж був би Татхагатою”.

“Якщо я вірно зрозумів те, що проповідував Благословенний, то Татхагату не можна впізнати за відмінними ознаками”, – визнав

Субгуті.

І тоді Благословенний прорік таке:

“Ті, що узріли мене в тілесній формі,
І ті, що пішли за звуком мого голосу, –
Неправильні зусилля їхні,
Не побачать вони мене.

Будда є видимий через Дгарму.
Дгарма є тілом Татхагати.
Та оскільки природа Дгарми
Неосяжна чуттєвою свідомістю,
Такою свідомістю її не впізнаєте” [79].

Благословенний запитав: “Субгуті, невже ти вважаєш, що Татхагата сягнув найвищого досконалого пробудження завдяки своїм відмінним ознакам? Не варто так думати. Чому? Бо Татхагата не сягнув найвищого досконалого пробудження завдяки своїм відмінним ознакам. Більше того, Субгуті, не вірно вважати, що ті, хто ступили на шлях бодгісаттв, стверджують про необхідність знищення чи викорінення якихось дгарм. Ті, хто ступили на шлях бодгісаттв, аж ніяк не стверджують, що бодай якісь дгарми слід знищити чи викоренити.

Знов таки, Субгуті, якщо якийсь добродішесний муж чи жона наповнять сімома дорогоцінностями стільки світових укладів, скільки є піщинок у річці Ганг, й офірують їх, а якийсь бодгісаттва пізнає те, що всі дгарми безсамістні й не мають виникання, то завдяки цьому він набуде значно більшу заслугу (*пунью*). Проте, Субгуті, бодгісаттві не слід набувати заслугу”.

Субгуті спитав: “Благословенний, то чи слід бодгісаттві набувати заслугу?”

Благословенний відповів: “Бодгісаттві слід набувати заслугу, однак не слід вдаватися до цього. Тому йдеться про те, щоб “набувати

заслугу”.

Благословенний мовив: “Якщо хтось каже, що Татхагата відходить або приходить, стоїть, сидить або лежить, то він не розуміє суті того, чому я вчив. Чому? А тому, що Татхагатою звать того, хто нізвідки не прийшов (*agata*) і нікуди не відійшов (*gata*). Тому його й названо “Татхагата, Достойний, Досконало Пробуджений”.

Субгуті, якщо якийсь добродішній муж чи жона розітруть стільки світових укладів, скільки є порошинок у цьому великому світовому укладі, що складається з тисячі мільйонів світів, так дрібно, як тільки можливо їх розтерти, щоб вони перетворилися на скупчення найдрібніших частинок, то, як ти вважаєш, чи буде великим те скупчення частинок?”

Субгуті відповів: “Авжеж, Благословенний, великим буде те скупчення частинок. Чому так? Бо якби утворилося тоді велике скупчення найдрібніших частинок, Татхагата не назвав би його “великим скупченням найдрібніших частинок”. Чому? Бо навчаючи про “скупчення найдрібніших частинок”, Татхагата вчив про скупчення, як про нескупчене. Тому його й названо “скупчення найдрібніших частинок”. І те, про що Татхагата вчить як про “світовий уклад, що складається з тисячі мільйонів світів”, він вчив як про не-уклад. Тому його й названо “світовий уклад, що складається з тисячі мільйонів світів” Чому? А тому, що якби був світовий уклад, тоді було б чіпляння за матеріальність. А те, чому Татхагата вчив як чіплянню за матеріальність, тому він вчив як не-чіплянню. Тому воно й назване “чіплянням за матеріальність”.

Благословенний мовив: “А втім, Субгуті, чіпляння за матеріальність є дгармою, яку неможливо висловити, вона є невимовною. До цього вдаються нетямущі звичайні люди.

Субгуті, якщо хтось скаже, що Татхагата вчив погляду про самість, істоту, душу чи особу, чи буде це істиною?”

Субгуті відповів: “Ні, Благословенний, бо Татхаґата вчив погляду про самість як про не-погляд. Тому його й названо “поглядом про самість”.

Благословенний мовив: “Отак, Субгуті, тому, хто ступив на шлях бодгісаттв, слід пізнавати всі дгарми й вірити в них. Однак, йому слід вірити в них так, щоб не було жодного уявлення про якусь дгарму. Чому? Бо Татхаґата вчив, що уявлення про дгарми є не-уявленням. Тому воно й назване “уявленням про дгарми”.

Позаяк, Субгуті, якщо якийсь бодгісаттва наповнить безмежні й незліченні світові уклади сімома дорогоцінностями й офірує їх, а якийсь добродісний муж чи жона вивчать з цього вчення про позамежну мудрість бодай одну строфу з чотирьох рядків і запам’ятають її, засвоять і роз’яснять її іншим, то завдяки цьому вони набудуть більшу заслугу (*пунью*), безмежну й незліченну. А як слід роз’яснювати це вчення про позамежну мудрість? Так, аби не висвітлювати його. Тому мова й іде про те, що “слід його роз’яснювати”.

Як зорепад, оману зору й світло ліхтаря,
Марево, росинку й бульбашку,
Сон, блискавку і хмару, –
Отак слід споглядати все, що обумовлене”^[80].

Так повідав Благословенний. Втішений старійшина Субгуті, всі бгікшу й бгікшуні, всі добродісні миряни, всі бодгісаттви й увесь світ з його богами, людьми, напівбогами й гандгарвами звеселилися, почувши це вчення Благословенного.

На цьому завершується сутра “Діамантове лезо позамежної мудрості”.

---

40. Шравасті (санскр. *śrāvastī*) – давньоіндійське місто, столиця держави Косала, яка в часи Будди Шак’ямуні разом з державою Маґадга обіймала більшу частину

території сучасної Індії.

41. Ліс Джети (санскр. *jetavana-vihāra*) – ліс, що належав принцу Джеті, викуплений у нього та офірований Будді Шак'ямуні учнем-миряниним з міста Шравасті на ім'я Анатхапіндада. В цьому лісі мешкала спільнота ченців під проводом Будди Шак'ямуні, а пізніше було збудовано перший монастир.

42. Анатхапіндада (санскр. *anathapindada*) – “Той, хто годує беззахисних”, інше ім'я Судатти, заможного мирянина з міста Шравасті. Знаний своєю щедрістю, Судатта був учнем Будди Шак'ямуні та подарував йому ліс Джети (санскр. *jetavana-vihāra*), в якому відбуваються події, описані у багатьох сутрах.

43. Бгікшу (санскр. *bhikṣu*) – буддійський монах; бгікшуні (санскр. *bhikṣuni*) – буддійська монахиня.

44. Субгуті (санскр. *subhūti*) – один з найближчих учнів Будди, який першим пізнав порожнечу, шуньяту (санскр. *śūnyatā*). Відомо, що Субгуті був сином Сумани, молодшого брата Анатхапіндади, та відрізнявся співчутливістю й миролюбством. В контексті сутр Праджняпараміти, що розкривають суть шуньяти, Субгуті часто є тим, хто провадить бесіду з Буддою.

45. Достойний (санскр. *arhat*) – Аргат, той, хто сягнув остаточного плоду Малої Колісниці, один з основних епітетів Будди; Достойність – Аргатство.

46. Досконало Пробуджений (санскр. *samyak-saṃbuddha*) – Будда, той, хто досяг найвищого досконалого пробудження (санскр. *anuttarā samyak-saṃbodhi*).

47. Нірвана (санскр. *nirvāṇa*) – дослівно “вичерпання”, “знедійснення” або “загашення”; “досконалий спокій” тобто припинення страждання й причин, що його породжують. “Мала нірвана” – звільнення з коловороту буття, сансари (санскр. *saṃsāra*), що досягається аргатом. “Велика нірвана” – стан найвищого досконалого пробудження (санскр. *anuttarā samyak-saṃbodhi*), що досягається буддою, та виходить за межі двох крайнощів: як коловороту сансари, так і спокою малої нірвани.

48. Нірвана без жодного залишку (санскр. *anupadhiśeṣa-nirvāṇa*) – остаточне досягнення аргатів, що переходять в стан нірвани, залишаючи п'ять сукупностей, скандг (санскр. *skandha*) фізичних та ментальних явищ в момент смерті.

49. Даяння (санскр. *dāna*) – практика досконалості щедрості (санскр. *dāna-pāramitā*), перша з шести параміт (досконалень) на буддійському шляху.

50. Спиняючись на об'єктах – фіксуєчись на об'єктах, прив'язуючись до них як дійсно існуючих.

51. Заслуга, пунья (санскр. *puṇya*) – блага сила/ позитивний потенціал/ здатність досягти бажаного. Є складовою двох надбань (санскр. *sambhāradvaya*) – заслуги й мудрості. Надбання заслуги (санскр. *puṇya-sambhāra*) є наслідком добродійності (санскр. *kuśala*)/ благих діянь (санскр. *kuśala-karman*), що вчиняються з концептуалізацією трьох сфер (суб'єкта, об'єкта та дії). Коли блага діяння творяться поза межами концепцій, воно призводить до надбання мудрості (санскр. *jñāna-sambhāra*). Пунья дуже близька, але не тотожна самому благому діянню/ добродійності, бо радше є силою, що набувається внаслідок добродійності. Так само вона не тотожна християнському “воздаянню”, бо не має сенсу “відплати по заслугам”. Через це слово “заслуга” не є ідеальним перекладом “пуньї”. Наслідком пуньї може бути щастя, добробут, багатство, довголіття, сприятливе наступне переродження тощо, якщо вона набувається з такою метою. Проте вірною/ чистою мотивацією для надбання пуньї, згідно з вченням Магаїяни, є прагнення сягнути пробудження на благо всіх істот.

52. Відмінні ознаки – ознаки Будди: тридцять два головні знаки Великої Людини (санскр. *mahāpuruṣa lakṣaṇa*) та вісімдесят додаткових ознак досконалості, якими відзначене бездоганне фізичне тіло Будди.

53. Дгарма (санскр. *dharma*) – вчення, істина, те як все є насправді. Тут і далі в тексті, “Дгарма” в сенсі “Вчення Будди” як одна з Трьох Дорогоцінностей (Будда, Дгарма й Сангта) пишеться з великої літери, а “дгарма” в сенсі “явище”, “об'єкт”, “ознака” (див. прим. 18), а також у множині “дгарми” як “вчення” – з малої. Слід зауважити, що оскільки в санскриті відсутнє поняття прописних і малих літер, часто важко визначити, особливо при вживанні у множині, коли в тексті йдеться про “дгарми” як “явища” й “об'єкти” та “дгарми” як “вчення”, так як, наприклад, у реченні “Чи є якась дгарма, до якої Татхагата досконала пробудився?”. Така невизначеність також є виміром багатозначності смислів сутри.

54. Самість (санскр. *ātman*) – уявлення про те, що існує індивідуальне “я”, тобто незалежна, самосуца й незмінна сутність.

55. Вчення про подібність до човна – в буддизмі Магаїяни вчення часто порівнюють з човном. Коли досягається мета – пробудження або так званий “інший берег”, “човен”-засіб, залишається позаду. Згідно з метафорою човна, саме вчення залишається позаду, коли досягається його мета. Тобто форма вчення є не догмою, а лише методом для досягнення мети – пробудження.

56. “Бо благородні здобувають силу завдяки необумовленому” (санскр. *asaṃskṛtaprabhāvitā hy āryapudgalāḥ*, англ. П. Гаррісон, Ш. Ватанабе “*The Noble*

Persons are distinguished by the power they derive from the unconditioned”, англ. М. Сальвіні “*The Noble Persons are made mighty by the uncompounded*”). Коментар М. Сальвіні: “Необумовлений” (санскр. *asaṃskṛta*) означає те, що не виникло внаслідок причин й обставин. Іноді це стосується певних дгарм (таких як простір та два види припинення з нірваною включно), тоді як в інших випадках має ширше значення і стосується більше природи дгарм, а не самих дгарм. “Благородні” (санскр. *ārya*) означає тих, хто сягнули шляху бачення (санскр. *darśana-mārga*). З точки зору шляху слухачів (санскр. *śrāvaka-mārga*), це означає принаймні “Того, хто ввійшов у плин” (санскр. *srotāpanna*); з точки зору шляху бодгісаттв, – принаймні того, хто сягнув першого рівня, бгумі (санскр. *bhūmi*)”.

57. Сім дорогоцінностей (санскр. *sapta-ratna*) – сім символічних предметів, що уособлюють найбільшу цінність: дорогоцінне колесо, дорогоцінний камінь, що сповнює бажання, дорогоцінна царівна, дорогоцінний радник, дорогоцінний слон, дорогоцінний кінь та дорогоцінний полководець.

58. Строфа з чотирьох рядків, гатха (санскр. *gātha*) – поетичний метр, характерний для сутр.

59. “Той, хто ввійшов у плин” (санскр. *srotāpanna*) – перший плід шляху Малої Колісниці, завдяки якому практик вже не народиться звичайною людиною.

60. “Той, хто повернеться ще раз” (санскр. *sakṛdāgāmin*) – другий плід шляху Малої Колісниці, завдяки якому практик народиться в світі жадань ще один раз.

61. “Той, хто ніколи не повернеться” (санскр. *anāgāmin*) – третій плід шляху Малої Колісниці, завдяки якому практик більше не повертається до світу жадань.

62. “Той, хто перебуває в спокої” – тут “спокій” є синонімом “малої нірвани”. (див. прим. 47).

63. Будда Діпанкара (санскр. *dīpankara buddha*) – “Будда сяючого світла”, прадавній Будда, за часів якого Будда Шак’ямуні був аскетом на ім’я Сумедга, що ступив на шлях бодгісаттв. Будда Діпанкара тоді сповістив йому, що в майбутньому він стане Буддою на ім’я Шак’ямуні.

64. “Я вдосконалю якості землі” – йдеться про так звані чисті буддові землі (санскр. *buddha-kṣetra*). Бодгісаттви зароджують намір по досягненні пробудження творити чисті землі, де все сприяє практиці Дгарми.

65. Гора Меру (санскр. *meru*) – згідно буддійської космології, гігантська гора в центрі світової системи, на якій мешкають боги світу жадань. Вона оточена пасмом менших гір, озерами й материками.

66. Ганг (санскр. *gaṅgā*) – одна з найбільших річок Індії, яку шанують як священну. В буддизмі річка Ганг символізує глибинну добродієність будд і бодгісаттв, що вгамовує спрагу (страждання) істот.

67. Тридцять два головні знаки Великої Людини (санскр. *mahāpuruṣa lakṣaṇa*) – особливі риси фізичного тіла Будди, напр. золотий відтінок тіла, завиток волосся (урна) в межибрів'ї, символи колеса на стопах тощо.

68. Найвища досконалість, параміта (санскр. *pāramitā*) – духовні досягнення на шляху до пробудження. Зазвичай, виокремлюють шість параміт: дана-параміта (санскр. *dāna-pāramitā*) – щедрість, шіла-параміта (санскр. *sīla-pāramitā*) – дисципліна, кшанті-параміта (санскр. *kṣānti-pāramitā*) – терпіння, вір'я-параміта (санскр. *vīrya-pāramitā*) – старанність, дг'яна-параміта (санскр. *dhyāna-pāramitā*) – медитативне зосередження та праджня-параміта (санскр. *prajñā-pāramitā*) – мудрість. В контексті вчень Праджняпараміти, вихід за межі дуальних уявлень про суб'єкт, об'єкт та дію.

69. Досконалість терпіння (санскр. *kṣānti-pāramitā*) – параміта терпіння, одна з шести параміт.

70. Калінга (санскр. *kāliṅga*) – давньоіндійське царство на південному сході держави Косала. Оповідь про царя Калінги міститься у Джатаках (санскр. *jātaka*) – сутрах про попередні життя Будди Шак'ямуні.

71. “Бодгісаттва, який опустився до рівня об'єктів, і творить даяння на рівні об'єктів...” – йдеться про те, що бодгісаттва, який зберігає уявлення про суб'єкт, об'єкт та дію даяння, подібний до сліпого, в той час як бодгісаттва, який звільнився від уявлень про суб'єкт, об'єкт та дію даяння, є тим, хто ясно бачить порожню природу всіх речей та явищ.

72. Кальпа (санскр. *kalpa*) – в буддійській космології означає період між виникненням та поновним виникненням світу або всесвіту, що включає період формування світу, його існування, зруйнування та неіснування. Згідно з деякими тлумаченнями, розрізняють малу й велику кальпу: мала кальпа триває 16 млн. 800 тис. років, а велика – 1 млрд. 347 млн. років. Часто словом “кальпа” позначають просто дуже тривалий проміжок часу.

73. Нижчі нахили – йдеться про схильність до ідеалів індивідуального звільнення Малої Колісниці на відміну від ідеалу бодгісаттви Магаяни.

74. Погляд (санскр. *dṛṣṭi*) – розуміння, філософська чи світоглядна позиція.

75. Кальпа (санскр. *kalpa*) – у буддійській космології означає період між виникненням та поновним виникненням світу або всесвіту, що включає період формування світу,

його існування, зруйнування та неіснування. Згідно деяких тлумачень, розрізняють малу й велику кальпу: мала кальпа триває 16 млн. 800 тис. років, а велика – 1 млрд. 347 млн. років. Часто словом “кальпа” позначають просто дуже тривалий проміжок часу.

76. Татхата (санскр. *tathāta*) – дійсність, таковість, ключове поняття буддизму Магаяни, що означає істинну природу всіх речей. Татхата описується як така, що виходить за межі будь-яких концепцій.

77. Звичайні люди – ті, хто не ступили на шлях до пробудження.

78. Чакравартін (санскр. *cakravartin*) – “Той, хто обертає колесо”, міфологічний правитель, що панує над усім світом людей, володіє сімома дорогоцінностями, і, як Будда, має тридцять два великі знаки та вісімдесят менших ознак досконалості.

79. “Ті, що узріли мене в тілесній формі...” (санскр. *ye māṃ rūpeṇa adrākṣur ye māṃ ghoṣeṇa anvayuh/ mithyāprahāṇaprasṛtā na māṃ draṅsyanti te janāḥ/ draṣṭavyo dharmato buddho dharmakāyas tathāgataḥ/ dharmatā cāpy avijñeyā na sā śakyaṃ vijānitum*).

80. “Як зорепад, оману зору й світло ліхтаря...” (санскр. *tārakā timiraṃ dīpo māyāvaśyāya budbudaḥ/ supinaṃ vidyud abhraṃ ca evaṃ draṣṭavya saṃskṛtam*).

ПРИМІТКА ЩОДО ТРАНСЛІТЕРАЦІЇ САНСКРИТУ

Санскритські приголосні, як і приголосні всіх індо-європейських мов включно з українською, діляться, зокрема, на “дзвінкі” та “глухі”. Кожний горизонтальний рядок тієї частини санскритської абетки, що стосується приголосних, крім останніх двох, містить п’ять літер:

क	ка	ख	кха	ग	га
घ	ґга	ङ	нґа	च	ча
छ	чха	ज	джа	झ	джга
ञ	н̄а	ट	т.а	ठ	т.ха
ड	д.а	ढ	д.га	ण	н.а
त	та	थ	тха	द	да
ध	дга	न	на	प	па
फ	пха	ब	ба	भ	бга
म	ма	य	я	र	ра
लृ	ла	व	ва	श	ш̄а
ष	ша	स	са	ह	га

В кожному рядку перша літера завжди позначає “глухий” звук (напр. क [ка]), а третя завжди “дзвінкий” (напр. ग [га]). Друга і четверта літери завжди позначають “придихальні” звуки (напр. क्ख [кха] та ग्ग [га]). В санскриті “придихальні” звуки також діляться на “глухі” (напр. у складі क्ख [кха]) та “дзвінкі” (напр. у складі ग्ग [га]) в залежності від першої приголосної складу.

Як у санскриті, так і в українській мові є граматичне правило асиміляції приголосних, за яким сусідні в слові приголосні, а також ті, якими закінчуються й починаються сусідні в реченні слова, впливають на вимову одна одної, гармонізуючи й урізноманітнюючи її, творячи притаманну обом цим мовам мелодійність. Зокрема, за цим правилом, у залежності від “глухості” чи “дзвінкості” першої приголосної придихального складу друга приголосна складу (в даному випадку [х] або [г]) позначає, відповідно, звучання “глухого” або “дзвінкого” придишу.

Хоча санскритські придиши не завжди цілком відповідають українським звукам [х] та [г] і звучать іноді немов посередині між ними, а в деяких випадках взагалі є майже нечутні (наприклад, у словах “Дгарма” й “бодгічгта”, або в правильно транслітерованому слові “Буддга”), все ж у вимові класичного санскриту глухий придиш звучить дещо ближче до [х], а дзвінкий – ближче до [г], а часто й зовсім як [г]. Цим обумовлена українська транслітерація тих санскритських слів, що мають придихальні звуки, як наприклад: “Бгагаван”, “бодгісаттва”, “бгікшу”, “арггам”, “Татхагата”, “Анатхапіндата”, “Ваджрачхедіка”, “самкх’я” тощо.

Застосування в українській транслітерації санскриту обох літер “х” і “г”, для точнішого відтворення глухого і дзвінкого придихальних звуків, адекватніше відтворює правильну вимову санскриту, на відміну від того варіанту транслітерації, в якому для позначення всіх придихальних звуків вживають лише літеру “х”.

В санскриті також є окремі літери, що позначають приголосні звуки ण [га] та ङ [га]. В словах вони, коли не є найпершою літерою в слові, зазвичай слідує одразу за попередньою голосною літерою. ण [га] завжди звучить гостро, так як українська “г” і латинська “g”. У переважній більшості випадків ङ [га] звучить як українська “г”. Цим обумовлена українська транслітерація таких слів, як “Бгагаван”, “Татхагата”, “гуру”, “йога”, “грага”, “Магаяна”, “магасаттва”, “Гінаяна”, “грідая” тощо.

КОПІРАЙТ

Цей твір захищено Ліцензією Creative Commons Із Зазначенням Авторства — Некомерційна — Без Похідних 4.0 Міжнародна. З питань будь-якого іншого використання чи поширення просимо звертатися за дозволом за адресою contact@dharmaebooks.org.

Український переклад: Марія Васильєва

Обкладинка та дизайн: Beata Tashi Drolkar

Перше електронне видання: квітень 2018 р.

DHARMAEBOOKS.ORG

Dharma Ebooks – проект Dharma Treasure під керівництвом Г'ялванга Кармапи XVII Орг'єна Трінле Дордже. Права власності Dharma Ebooks належать Dharma Treasure Corporation.

འཕགས་པའི་བུ་ལོ་
正法寶藏
Dharma Treasure

Зміст

1. [Обкладинка](#)
2. [Зміст](#)
3. [Передмова перекладача](#)
4. [СЕРЦЕ ПОЗАМЕЖНОЇ МУДРОСТІ](#)
5. [ДІАМАНТОВЕ ЛЕЗО ПОЗАМЕЖНОЇ МУДРОСТІ](#)
6. [Примітка щодо транслітерації санскриту.](#)
7. [Копірайт](#)

Орієнтири

1. [Обкладинка](#)
2. [Зміст](#)